

JANCÓS ELEMÉR: AZ ERDÉLYI MAGYAR NYELVMŪVELŐ TÁRSASÁG IRATAI

Bukarest, Akadémiai Könyvkiadó, 1955. 446 lap. A kötetet átnézte: Emil Petrovici akadémikus.

1. Nemcsak Erdély tudományos életének, hanem általában a magyar akadémiai törekvéseknek mindmáig sok tekintetben feltáratlan történetében előkelő helyet foglal el Aranka György híres marosvásárhelyi köre, az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság. Működésének alaposabb megismeréséhez — JAKAB ELEK¹, RUBINYI MÓZES² és PERÉNYI JÓZSEF³ úttörő jelentőségű tanulmányai után — jelentős mértékben segít hozzá az a vaskos szöveggyűjtemény, amely a bukaresti Akadémiai Kiadónak eléggé nem méltányolható bőkezűsége folytán jelent meg, s mely, az Előszóban kifejtett terv szerint, voltaképpen egy forrásközlő trilógia első darabja. Az első csoportba, a kiadó elgondolása szerint, „a tudós társaság hivatalos iratai, felhívásai, jelentései és jegyzőkönyvei tartoznak”, a másodikba „a társasághoz és főként annak titkárához, az [?] Aranka Györgyhez küldött levelek és a tőle másokhoz írt válaszok”,⁴ a harmadikba pedig „a társaság tagjainak beküldött kéziratai” [6]. Egyelőre Jancsó Elemér, akit már eddig is az erdélyi irodalmi élet egyik legkiválóbb történészének ismertünk,⁵ a Társaság hivatalos iratait tette közzé, de máris jelzi, hogy „később ezt a kötetet követheti a levelezés és a társaság legjelentősebb tanulmányainak kiadása” [7]. Az így kibontakozó kiadási terv tehát igen jelentős, s éppen ezért tartjuk szükségesnek néhány olyan szempont kiemelését és tisztázását, amellyel kapcsolatban a gyűjtemény szerkesztőjének később is nem egyszer állást kell majd foglalnia.

2. A szövegkiadást terjedelmes, közel 80 lapos bevezetés előzi meg; bár Jancsó Elemér elvben helyesen látja, hogy „a végleges értékeléshez még általános- és részletmonográfiákra van szükség” [5], mégis megkísérli legalább nagy vonásokban felvázolni az Aranka-féle Társaság helyét kora társadalmi és közművelődési életében. A többek (Antal Árpád, Hajós József és Szabédi László) lektorálta bevezetés szempontjaival általában egyetérthetünk, mindazonáltal érdemes felhívunk a figyelmet néhány vitatható részletre is.

a) A bevezetés első része a Társaság megalakulásának történelmi háttérét kívánja tisztázni, s ezzel kapcsolatban Jancsó természetesen utal az eddigi kutatásokra. Sajnos, amint már a Nyelvőr recenzense, NÉMEDI LAJOS is jelezte (vö. Nyr. 81 : 338). igen s o m m á s a n, pedig a tudományt

¹ JAKAB ELEK: Aranka György és az Erdélyi Nyelvművelő és Kéziratkiadó Társaság. Figyelő, 16 : 161–75, 256–77, 341–68.

² RUBINYI MÓZES: Az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság története. MNy. 7 : 148–53, 204–210.

³ PERÉNYI JÓZSEF: Aranka György magyar nyelvművelő társasága. ItK. 28 : 14–59, 143–158. Bibliográfia : 14–5, 157–8. A Bevezetés jegyzeteiben Jancsó E. sajnos nem utal PERÉNYI másik két tanulmányára: Aranka György Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társasága. It. 5 : 363–76; Aranka Nyelvművelő Társaságának fennmaradt kéziratjai. MNy. 13 : 489–93.

⁴ Vö. pl. Csűry B.: Aranka Györgyhez írt ismeretlen levelek. ItK. 45 : 34–58, 180–9.

⁵ A Bevezetés jegyzeteiben idézett újabb tanulmányai: Aranka György levelezése. Kolozsvár, 1947; Lupta dușă în Ardeal pentru inoirea limbii maghiare în a doua jumătate a sec. XVIII-lea. Studii și Cercetări Științ. IV. 3–4. sz. 1953; Gyarmathi Sámuel és az erdélyi felvilágosodás mozgalma. Utunk. 1955. 7. sz.

nyilván nem az viszi előre, ha jóformán az összes „előttünk szólottakra”, köztük a ma is serényen működő Rubinyi Mózesre⁶ alkalmazzuk az „objektivistá” címkét, s mintegy őket tesszük felelőssé azért is, hogy „nyomukban a többi feldolgozók burzsoá-nacionalista szellemtől áthatva vetik fel és tárgyalják az erdélyi tudós társaság törekvéseit, . . . kozmopolita, vagy nacionalista szemléletükkel torzítják el, hamisítják meg Bessenyei, Kazinczy szerepét, a nyelvújítás és a nemzeti nyelvű tudományért vívott harc igazi értelmét” [11]. Ha Jancsó többek közt azzal vádolta volna monografus-elődeit, hogy nem mindig vették kellő mértékben figyelembe Aranka és társai európai horizontját, s az ő törekvéseikkel párhuzamos külföldi kezdeményeket, sokkal közelebb járt volna az igazsághoz, s jobban rámutatott volna az egész magyar tudománytörténetnek egyik fájdalmas hézagára.

b) Erdély a nemzeti nyelvért és a nyelvújításért folyó harcba (vö. 14—5) színházi életének fellendülésével is bekapcsolódott; nem lett volna azonban felesleges ezúttal is jelezni az erdélyi színjátszó törekvések 1790 körüli magyarországi előzményeit, többek közt azt a tényt, hogy éppen Gyarmathi Sámuel, a marosvásárhelyi tudós társaság egyik legbuzgóbb tagja, már 1784 körül tevékenykedett Pesten a magyar nyelvű színjátszás fellendítése körül.⁷ Egyébként magának Jancsónak is terjedelmes kézíratos tanulmánya van a kolozsvári magyar színészet történetéről 1792-től 1862-ig (vö. Bevezetés, 83. j.); e mű megjelenése bizonyára a magyar színháztörténet nagy nyeresége lenne.

c) Rendkívül hasznos volt Bod Péternek a felállítandó tudós társaság ügyében 1756-ban Ráday Gedeonhoz intézett levelére utalni (16); kár azonban, hogy a Bod javasolta *Literata Societas* neve Jancsó idézetében — igen meglepő módon — *Literatura* [!] *Societas*-szá torzult. Hiányos az idézet vége is: Bod a „megdeákosult s francziásult szólások módját” kárhóztatja (Figyelő 1882: 263), a Jancsó idézte szövegből viszont az első — nem éppen felesleges! — jelző meglepő módon kimaradt (egyéb szövegközlési kérdésekről vö. 4.).

d) Kell-e éppen Jancsó Elemért, az erdélyi szabadkőműves mozgalom jeles krónikását,⁸ figyelmeztetnünk arra, hogy a szabadkőművességnek a felvilágosodással oly szorosan összefonódó hatását ez alkalommal talán nem minden tekintetben méltatta valóságos történelmi érdeme szerint? Kazinczy lelkes és közismert szabadkőművességéről — mely pedig számára Aranka felé kétségtelenül hidat jelentett — sehol egyetlen szó sem esik,⁹ s arról sem hallunk, hogy Arankát abban a bécsi páholyban avatták fel, amelynek tagjai sorában

⁶ Rubinyival kapcsolatban félreértésre adhat okot a Bevezetés I. jegyzetének következő részlete is: „Mindhárman pozitivistá tudósok voltak, tanulmányaik elsősorban adatközlők” (79).

⁷ Vö. M. NAGY O.: Gyarmathi Sámuel élete. Kolozsvár, 1944. 16.

⁸ Vö. JANCSÓ E.: A magyar szabadkőművesség irodalmi és művelődéstörténeti szerepe a XVIII. században. Cluj, 1936.

⁹ Pedig figyelemre méltó lett volna többek közt Kazinczy egyik legrégebbi Arankához intézett levelének (1789) következő szakasza: „Mihelyt Orpheusom ki jön, azonnal Postára teszek belőlle egy Nyomatványt. (Te nékem még sem írtad meg, ha nem vagy é szabad Kőműves.)” (Kaz. Lev. I, 520). Vö. a Lev. II. kötetében közölt, Arankához intézett levelekkel (pl. „Arankát Szerzetes Barátja ORPHEUS szent tsókkal öleli” stb. 2: 15).

helyet foglalt Bessenyei híres fegyvertársa, Báróczy is.¹⁰ Jancsó egészen futólag utal csupán a Társaság és a szabadkőművesség kapcsolataira s mindjárt hozzáteszi: „A szabadkőművességnek csak a társaság létrejövetelében volt szerepe, amennyiben a páholyok egykori tagjai támogatták Aranka tudós társasági tervét. Később a szabadkőművesség megszűnt tényező lenni” (32). Nagy kérdés, egyetértett volna-e ezzel a véleménnyel a Magyar Kurír egykori levelezője, aki szerint — s ezt is Jancsó idézi! — a társaságra semmi szükség sincs, mivel „a s z a b a d k ő m ű v e s e k b a n d á j a fogna lenni” (25.)¹¹ S vajon megszűnt-e, éppen ebben a korban, valaki lélekben s törekvéseiben szabadkőműves lenni pusztán azért, mert a páholyok működését betiltották?

e) A Társaság nyelvészeti törekvéseivel kapcsolatban feltétlenül említést érdemelt volna az a szótári töredék, melyet a marosvásárhelyi kör egyik ülésén talán éppen valószínű szerzője, Gyarmathi Sámuel műveként mutattak be.¹² Mivel jelenlegi ismereteink szerint ez az első nyom egynyelvű, magyar értelmező szótár készítéséről, az utalás hiánya legalább is feltűnő.

f) Ugyancsak a Társaság nyelvészeti törekvéseivel kapcsolatban lett volna érdemes megemlíteni azt a körülményt is, hogy a Benkő József összeállította háromnyelvű növénytanai nomenklatúrát (1783) már 1942-ben újra kiadta I. COTEANU, mint egy hajdani magyar tudós román vonatkozású érdeklődésének szép bizonyítékát.¹³

g) Jancsó figyelmeztet arra a tényre, hogy a társaság tagja volt Beregszászi Pál is, a magyar—török rokonság ismert védelmezője (Aehnlichkeit der ung. Sprache mit den morgenländischen. 63).¹⁴ E tény kiemelését a magunk részéről annál nagyobb örömmel üdvözljük, mivel most mutattuk ki, hogy Beregszászi egyik nyelvészeti munkájában foglalkozott a latin és román nyelv rokonságának kérdésével is, és a románság római származásának bizonyítása végett olyan szójegyzéket közölt, amelynek erősen nyelvjárási színezetű adatait minden valószínűség szerint egy Szatmár megye nyugati részéből származó adatközlőtől nyerte.¹⁵ A Társaság tájnyelvi érdeklődésének újabb

¹⁰ Jancsó: i. m. 90: „Báróczy, Naláczy, Szacsvai, Aranka, Bessenyei stb. mindannyian Bécsben nyerne felvételt és az osztrák főváros testőr írói, az ugyancsak ott élő, vagy csupán rövid ideig ott megforduló íróinkkal együtt a páholyokon át ébrednek jelentőségük tudatára és próbálják hazamenve befolyásukat a nemzeti szellem felébresztése irányában érvényesíteni.”

¹¹ A nyilatkozat pontos lelőhelye — mint számos más idézeté — sajnos hiányzik; ún. „közvetett idézettel” van dolgunk, melyet Jancsó Elemér, a forrás pontos megadása nélkül, ARATÓ E. — VARGA Z. főiskolai jegyzetéből merített (Magyarország története, 1790 — 1825. Bp. 1954, 44).

¹² A szótártöredéket közölte és Gyarmathinak tulajdonította JANCSÓ E.: Nép és Nyelv 3: 133. A töredék jelentőségéről s helyéről a Társaság történetében vö. GÁLDI L.: A magyar szótáriródalom a felvilágosodás korában és a reformkorban. Bp. 1957. 85 — 7.

¹³ Vö. I. COTEANU: Prima listă a numelor românești de plante. București, 1942 (vö. EPhK. 67: 269 — 71).

¹⁴ Beregszászinak Arankához intézett leveleit CSÜRY B. közölte: ItK. 45: 38 — 47; az egyik 1797-ben kelt levél érdekesen utal Beregszászi hajótörést szenvedett szótárirási terveire: „Én úgy tettem volt fel magamban, hogy... más munkákkal is szolgáljak édes Nemzetémnek, a mennyire tölem kitelhetik, mindenek előtt pedig egygy Magyar és Német, Német és Magyar kézi *Leviconnal*, mivel ezt igen igen szükségesnek látom; és a' mellyre már még a' Német Tudósok is ösztönöztek 's a t. de már arról le tettem, és ezt a spártát [!] azoknak engedem által, a' kiknek sok heverő pénzek van, vagy ezekkel bírnak. Nem szegény Magyar legénynek való az Auctorság, úgy látom!!” (ItK. 45: 39).

¹⁵ Vö. Acta Ling. 7: 1 — 16.

nyoma ez; aligha pusztán véletlen, hogy éppen a Társaság két nyelvész-tagja, Gyarmathi és Beregszászi volt a közép-európai dialektológia két jeles úttörője. A különbség persze az közöttük, hogy Gyarmathi tudatosan különböztetett meg legalább három magyar nyelvjáróterületet,¹⁶ Beregszászi viszont szinte véletlenül lett, szatmári adatközlője révén, a tudományos román dialektológia előfutára. Érdemét csak öregbíti az a körülmény, hogy éppen egy olyan román nyelvjárásból közölt adatot, mely jóformán a modern román nyelvatlaszokig teljes ismeretlenségben lappangott.

h) A Nyelvművelő Társaság 1800 utáni tevékenységében is jelentékeny szerepet játszanak a Telekiek (71 kk.); Jancsó ebben elsősorban a „főnemesi befolyás” erősödését látja (72), s nem jelzi egyszersmind azt a körülményt is, hogy többek közt éppen a Telekiek közreműködése jelent **k ö z v e t l e n k a p e s o l a t o t** az erdélyi tudós társasági kezdemények és a magyarországi akadémiai törekvések közt. E kapcsolat oly nyilvánvaló, hogy bizonyítása szinte felesleges: elég ezúttal Teleki József kiadatlan erdélyi tervére (73. és 190. jegyzet), Teleki Domokos előterjesztéseire, Teleki László 1806-i jutalomfeletére (A magyar nyelv előmozdításáról buzgó esdeklései. Pest)¹⁷ s végül az erdélyi hagyományokon nevelkedett ifj. Teleki József 1816-ban kidolgozott jutalomfeletére (Egy tökéletes magyar szótár elrendelése, készítése módja), amely később az akadémiai nagyszótár első hivatalos alapja lett s 1830 után Vörösmarty, Toldy s más akadémiai tagok kiegészítéseivel érlelődött tovább, utalni.

i) Igen fontos lenne részletesebben értesülnünk a Magyar Nyelvművelő Társasággal szinte egyidőben szervezkedő nagyszabású Román Filozófiai Társaságról (1793). Erről a mindeddig alig ismert csoportosulásról Jancsó közlése szerint a kiváló román költőnek és filozófusnak, Lucian Blagának 1950 óta kéziratban tanulmánya van letétbe helyezve az RNK Akadémiája kolozsvári fiókjának kéziratárában (vö. 200. jegyzettel); mivel remélhető, hogy e tanulmány számos ponton új adatokat nyújt az erdélyi román felvilágosodásnak az erdélyi magyar felvilágosodásnál is jóval törekedésebben ismert történetéhez, **s ü r g ő s f e l a d a t** lenne Blaga tanulmányának közzététele! Nem lehet kétséges, hogy ugyanaz az áldozatkészség, amely már Aranka örökségét mintegy új életre keltette, hamarosan e téren is megnyilatkozik.

3. Nem célunk ezúttal magunknak a kiadott dokumentumoknak, Aranka számos röpiratának és a Társaság érdekesnél-érdekesebb jegyzőkönyveinek beható tartalmi ismertetése. Ez az anyag oly gazdag új és ismeretlen adatokban, hogy valamennyi részletét csak akkor tudjuk majd megfelelőképpen értékelni, ha előttünk lesz Jancsó kéziratközléseinek további két része is, ti. Aranka levelezése¹⁸ és a Társasághoz benyújtott fontosabb tudományos munkák. Addig is azonban legyen szabad felhívni a figyelmet Aranka 3. értekezésének egy olyan részletére, amely — ha nem csalódom — a Bevezetésben nem került említésre. Arra a részletre gondolok, amelyben Aranka 1891-ben a Társaság könyvkiadói tevékenységének **r o m á n** és **g ö r ö g** vonatkozásait tartalmazza. „Szép oláj és görög betűket hozatván a társaság”, írja ezzel kapcsolatban Aranka, „és azokat a könyveket, melyeknek a két Oláhország-

¹⁶ Gyarmathi dialektológiai felfogásáról vö. GÁLDI L.: Szótáriródlom 73–6.

¹⁷ E tanulmány időben is egybeesik az utolsó erdélyi tervezetekkel (320 kk.).

¹⁸ Ennek kiadási tervéről vö. JANCÓSÓ E.: Aranka Gy. levelezése. Kolozsvár, 1947. 5.

ban keletkezett, szépen kiadván, ez a jövedelemnek és kereskedésnek egy ága lehetne. Melyben a Nagy Kata böles és messzelátó példája, ki a maga birodalmában a Koránt kezdetette nyomtatattatni, figyelmetességre és követésre méltó az igazgatás rendiben is" (109). Ebben a célkitűzésben két hagyomány ötvöződik új szintézisbe: az egyik a havasalföldi román könyvnyomtatókat a 16. század óta a Kárpátokon innenre invitáló brassói bírák és erdélyi fejedelmek hagyománya, a Ciresival együttműködő Hans Benkneré és a gyulafehérvári román Újszövetséget kiadó Rákóczy Györgyé, a másik pedig a 18. századi és 19. század eleji magyar „felvilágosító”, akik annyiszor hivatkoztak buzdító példaként Nagy Péter és Nagy Katalin nemzetalakító reformjaira! Nyolc évvel később maga Gyarmathi is az orosz cárnak ajánlja az Affinitast, nyilván abban a reményben, hogy e könyv megnyitja számára az utat nyelvrokonainknak a helyszínen való, közvetlen tanulmányozásához.

4. Részletes tartalmi ismertetés helyett fel kell azonban vetnünk egy olyan kérdést, amelynek jelentősége nem csupán filológiai. A közlés módjáról, a szöveghűség kérdéséről van szó. E vonatkozásban Jancsó Elemér kétszer is jelzi elvi álláspontját; az Előszó szerint „szükségesnek láttuk, hogy az egykori okmányokat mai helyesírással közöljük, megtartva természetesen a korra jellemző nyelvi sajátosságokat” (7), „Az iratok közlési módja” című jegyzetből pedig kiderül, hogy „az oklevelek nyelvezetében mindenütt szigorúan ragaszkodtunk az eredeti formához. Csak a helyesírás terén alkalmaztuk a mai szabályokat” (388). Mindez máris némi aggodalomra adhat okot, hiszen a „mai helyesírás” alkalmazása semmi esetre sem jelentheti az egykorú iratokra jellemző hangtani sajátosságok részletes vagy teljes kiküszöbölését! Különösen fájdalmas lenne ez Aranka esetében, akit erdélyies írásmódjára annak idején már Kazinczy figyelmeztetett;¹⁹ Aranka 3. tervének (106 kk.) az MTA könyvtárában meglévő eredetivel (könyvtári jelzete: MNyelv. O. 479) való összehasonlításából könnyen meggyőződhetünk. Egybeírás és különírás, kis- és nagybetűk használata tekintetében Jancsó kiadása az eredetit természetesen távolról sem tükrözi, de vajon szabad-e helyesírási normalizálásra hivatkozva már a címben is *Erdélyi*-t írni *Erdélyi* helyett, s ha megmaradhatott *mejjemből*, miért lett *vólt-ból volt*, *méjjebben-ből mélyebben*, s miért maradt el a gemináció többek közt az *erősebb* és *fénnyire* alakokban (az eredetiben: *erőssebb*, *fénnyire*). *Módjáról* természetesen fonetikailag nem feltétlenül azonos az eredetiben olvasható *módyjáról* alakkal (5), s aki csak kissé ismeri a 18. századi magyar nyelv állapotát, feltétlenül sajnálni fogja az *-ül*, *-ül* képző indokolatlan megrövidülését, pl. a *kerülnének* és *ártatlanul* szavakban (az eredetiben természetesen: *kerülnének*, *ártatlanul*, 7). Természetesen azt is sajnáljuk, hogy a másolatban a *zálagúl* alak köznyelvi *zálogúl*-lá torzult (7/108), s hogy a régies *netalám* helyett Jancsó *netalán* olvasattal szolgál (9/109). Ahol a modern közlésben *hiányosoknak* olvasható, ott bizony az eredetiben a sokkal jellemzőbb *héjjanosoknak* alakot találjuk (i. h., vö. *héjja* helyett *hija* stb.). Nyugtalanító példaként sajnos nemcsak egyes szók, hanem egész mondat eltorzulását is idézhetjük; ha Aranka ezt írta: „És ezt tészem a társaság egyik Fő Tárgyának” (9), miért lett ebből a modern közlésben: „És ez l é s z e m [!] a társaság

¹⁹ 1789-ben ezt írta Arankának: „A' Júlia leveleire már jegyzéseket is tsináltam. Az Orthographia benne igen rossz; noha én nem akarlak az Erdélyitől el-vonni” (Kaz. Lev. I: 448).

egyik fő tárgya” (108)? A példákat könnyen folytathatnók,²¹ de befejezésül — mivel az RNK-ban kiadott kiadványról van szó — elég megjegyeznünk, hogy például Perpessicius napjainkban nem így tette közzé kritikái Eminescu-kiadását, bár ott a nehezen olvasható változatoknak szinte áttekinthetetlen tömegével kellett megküzdenie. Vajha az ő szövegközlésének filológiai akribiája ösztönözné az eredetinek hívebb közlésére a román Akadémiai Kiadó jóvoltából megjelenő magyar kiadványokat is! Mindenesetre a további kötetekben a helyesírási normalizálás semmi esetre sem jelentheti jellegzetes régiességek és fontos nyelvjárási sajátosságok kiküszöbölését, illetve meglehetősen következtelen jelzését.²²

5. Meglepő, hogy az egyébként nagyon érdekes anyagot feltáró szövegkiadás kolozsvári ismertetője, Kelemen Béla a szövegközlés módjának kérdésért egyáltalában nem érintette, viszont feleslegesnek tartotta az okiratokban említett személyekre vonatkozó életrajzi adatok jegyzékét, valamint számos ritkábbnak vélt szók magyarázatát.²³ Kelemen B. kifogásaival nem érthetünk egyet; sajnos aligha lehet arra az ideális esetre számítani, hogy ott van mind-egyik határainkon innen és túl élő magyar filológus asztalán valamelyik írói lexikon, s még ha meg is lenne egyik vagy másik, ezekben semmi esetre sem lelhetne benne a kutató olyan friss bibliográfiai utalásokat, aminők Jancsó Elemér írói névtárát ékesítik! Ami a „Szavak magyarázatát” illeti, erre is nagy szükség van, hiszen a legmerészebb helyesírási modernizálás sem teheti Aranka és társai munkáit — mai irodalmi szöveggé. Ámde ha már vannak szómagyarázatok, ezeknek pontossága is itt-ott bizony kiegészítésre szorul. A *conversatio* szótár véleményünk szerint nem egyszerűen ’magyarázó szótár’ (425), hanem egykorú szóval élve ’Conversations-Lexicon’; *journal* nem ’napilap’ (427), hanem ’folyóirat’ (vö. orosz журнал). *Topertyánféreg* helyett (430) természetesen *toportyánféreg* olvasandó. Könnyű lenne az olvasónak a szójegyzéket egy-egy ritkább szóval meg is szereznie: hiányzik pl. *in extractu* (255), *assignata* (260), *kőírás* (262), *konstitúció* (305), *artikulus* mint ’vezető szócska’ azaz ’nevelő’ (308), *passus* (322), *remonda ló* (325), *policia* (334) stb., hogy csak e néhányat említsük találomra.

6. A 18. századi források filológiai feltárása szempontjából tehát, sajnos, nem éppen mintaszerű e t a r t a l m i l a g n a g y o n é r t é k e s, minden ízében szeretettel és odaadással szerkesztett kiadvány, mindazonáltal tagadhatatlan, hogy a közölt dokumentumok talán most jöttek a legjobbkor, hiszen — készülvén a magyar irodalom történetének új, marxista szemléletű

²¹ Íme néhány példa még A’ Magyar Nyelv-Mívelő Társaság’ Munkáinak Első Darabja (Szeben, 1796) című kiadvány Bé vezető (Jancsónál: Bevezető) Cikkelyeiből: *Ásia* — *Ázsia*; *földével* — *földjével*; *héjján* — *héján*; *helyben* — *helyen*; *Mufulman* — *muzulmán* (1/181), *Anya várossa* — *anyavárosa*; *meg-tsilapodtanak* — *megcsillapodtanak*; *mellyiket* — *melyiket*; *gyümölteinek* — *gyümölcseinek*; a’ *pallérozott China* — a *pallérozott kína* (! 2/181); *tavaszsa* — *tavasza* (3/182); *rab szíjját* — *rabszíját*; *ékesen szállás* — *ékesen szállás* (4/182); *napnyugoti* — *napnyugoti*; *mühelyeibe* — *mühelyeibe* (5/182); *állapottya* — *állapotja*; És e’ már fő czélja — És ez már fő czélja (7/183) stb. Nemigen értjük, hogy ha megmaradhatott *hajdoni*, *nyájos* (3/182), *esméreteknek* (7/183), miért kellett — különösen hangszín és betűkettőzés tekintetében — máskor az eredetitől erősen eltérni?

²² Aranka a mai *szerint* helyett mindig a régies *szerént* alakot használta; ezt Jancsó a 107. lapon egyszer *szerintre* írja át, két ízben pedig meghagyja eredeti formájában. Miért?

²³ Vö. Cercetări de Lingvistică. I. 1956, 179.

szintézise — bizonyára nem egy, először itt feltárt adat éppen Jancsó közlése nyomán fog bekerülni irodalom- és művelődéstörténeti köztudatunkba. Sokat, nagyon sokat meríthet e kiadványnak kéziratos anyagot közlő részéből az Akadémiai Nagyszótár munkaközössége is, mely nem mondhat le a most közzétett szótörténeti anyagról, bár az innen merítendő adatok hitelessége tekintetében a felelősséget, sajnos, teljes egészében e forrásmű kiadójára kell hárítania.

Gárdi László

DANTE: ISTENI SZÍNJÁTÉK

Fordította: Babits Mihály. A bevezető tanulmányt írta, a fordítást az eredeti szöveggel egybevetette és Babits Mihály jegyzeteit kiegészítette: Kardos Tibor.

Danteról még Voltaire mondotta, hogy ő is azok közé a nagy művészek közé tartozik, akiket minél inkább tisztelnek, annál kevésbé olvasnak.

Ez persze még az olasz Risorgimento nagy Dante-kultuszának feléledése előtt hangzott el. Az irodalomtörténet értői számára ez nem is különösebben meglepő, vagy érthetetlen.

Dante azok közé a költők közé tartozik, akiknek megértéséhez és élvezéséhez szinte nélkülözhetetlen a kommentár s nem véletlen, hogy a világ-irodalom legtöbbet kommentált költője lett.

A XVIII. században meglevő kommentárok nagy része azonban egyáltalában nem volt különösebben alkalmas arra, hogy az érdeklődést felkeltse a költő iránt s hogy megszerettesse az olvasókkal. Az akadály kettős jellegű volt: objektív és szubjektív. Objektív, amennyiben a felvilágosodás korának érdeklődése — az ismert okok következtében — kevésbé volt történetileg elemző és megértő a múltat illetően, másrészt az ismert kommentárok sem Dante lényegi megértését segítették elő, hanem vagy túlságosan belebonyolódtak a leghermetikusabb allegória- és szimbólum-magyarazkodásba és azt szinte valóságos kazuisztikává fejlesztették; vagy pedig — s ez volt a nagyobbik rész — tudálékos nyelvi és retorikai kommentárok voltak.

A jelennel való kapcsolatát, ami pedig a dantei műnek egyik legerősebb oldala, a felvilágosodás kora kevésbé érezte és a kommentárok sem éreztették.

Az olasz nemzeti újjáéledés kora azonban egyre inkább ráeszmélt Dante nagyságára, mert az olasz történeti hagyományok felkutatása és feldolgozása mind meggyőzőbben kezdte kiemelni Dante nagy nemzeti-történeti jelentőségét.

Az olasz nemzet és az olasz állam problémáinak felvetődése ismét problémává emelte a dantei kérdés-feltevést. A régebbi történeti és művészi érdek-telenséget most úgyszólván kizárólag a dantei koncepció aktuális politikai értéke és alkalmazhatósága körüli viták váltották fel s kialakult a Dante-magyarazók egy nagy nemzeti-retorikus irányzata, mely a Risorgimento kimerülésével leíró, pozitivistá, szociológiai érdeklődéssel telítődött meg.

A művész és a dantei művészet mindezideig háttérben maradt (az egyetlen DE SANCTIS kivételével teljesen másodrangúnak tartották a művészet kérdését).